

УДК 811.161.2'367-021.242

ВАСЕЦЬКА Оксана

СТРУКТУРНА ДУБЛЕТНІСТЬ СИНТАКСИЧНИХ ТЕРМІНІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті розрізнено поняття «синонімія», «варіантність» та «дублетність» термінів. Досліджено варіанти термінних одиниць. Об'єктом розвідки є синтаксична термінологія української мови, а предметом – структурні варіанти (дублети) терміносистеми синтаксису. Виявлено типи структурних термінів-дублетів, зокрема подано їхні структурні моделі та окреслено тенденції подальшого структурного моделювання цих одиниць.

Ключові слова: синтаксичний термін, дублетність, синонімія, варіантність, структурний дублет, варіантологія.

Невід'ємним складником розвитку загалом є продукування нових ідей, і, відповідно, існування значної кількості пояснень та розумінь тих чи інших явищ. Лінгвістика в цьому випадкові не є винятком, адже часто однакові мовні факти мають протилежну інтерпретацію. Це, своєю чергою, спричинило виникнення відносно «нової» наукової теорії (варіантології) [1; 11; 13; 14], зосередженої на вивченні особливостей функціонування мовних одиниць.

Зауважимо, що досі відсутня єдність у трактуваннях, а також у номінації явища, сутність якого полягає в паралельному вживанні в наукових текстах одиниць з тотожним або близьким значенням (традиційно для його називання уживають терміни *синонімія, варіантність, дублетність*).

У вивченні кореляції понять «синонімія» – «варіантність» спостерігаємо паралельне існування протилежних тенденцій щодо ототожнення та розрізнення синонімії та варіантності як мовних явищ. Існує також проблема уніфікації термінного апарату теорії варіантності, окрім того, існування декількох рівнів (синтагматики та парадигматики) у дослідженнях варіантності мовної системи призвело до виділення окремого лінгвістичного феномена (явища *субституції*) у межах парадигматики.

Традиційне системно-структурне термінознавство ототожнює абсолютну синонімію з дублетністю [18]. Доведено, що особливістю дублетів є їхня здатність «заміняти один одного в будь-яких контекстах без шкоди для предметно-логічного змісту висловлення» (переклад наш. – О. В.) [2, с. 31] (функціональний аспект), а основним критерієм дублетних назв є «їхня потенційна взаємозамінність, тобто можливість використання принаймні в одній спільній конструкції» [там само], хоча здатність бути взаємозамінюваними для термінних одиниць є значною мірою наслідком синонімії [16, с. 116]. М. Бреаль зазначає, що синонімічні слова поступово диференціюються та втрачають здатність бути взаємозамінними (мовний закон дистрибуції) [15, с. 265]. Водночас наголосимо на тому, що можливість взаємозаміни існує тільки в певних позиціях (ситуаціях), тобто тоді, коли денотат розглядається в межах значень кожної з одиниць (знаків).

Окремо додамо, що Дж. Лайонз пропонує «використовувати термін *повна синонімія* для випадку еквівалентності як того, так і іншого смислу, а термін *тотальна синонімія* – для тих синонімів (повних або неповних), які можуть замінювати один одного в усіх контекстах» (переклад наш. – О. В.) [8, с. 472]. Беручи до уваги той факт, що так звана *точна (абсолютна, повна) термінна синонімія* є умовною через існування відмінних властивостей у різних термінів, умовною є й тотожність дублетів, здатних замінювати один одного.

Нині одиниці, здатні повністю замінювати одна одну, визначають по-різному: з одного боку, *варіантами*, а з іншого, *дублетами (триплетами, тетретами)*, які є сукупністю «варіантів термінів, що об'єднані у відповідні ряди на основі орфографічного, акцентологічного (фонетичного), морфологічного (словотвірного) та етимологічного принципів» (переклад наш. – О. В.) [7, с. 221]. А. В. Іванов зазначає: «доти, доки зберігається хоча б одна ознака, за якою терміни можуть відрізнятися один від одного, вони можуть зберігати за собою, хоч і номінально, статус синонімів» (переклад наш – О. В.) [там само, с. 222].

Беручи до уваги той факт, що основним критерієм виділення варіантності є взаємозамінність у контекстах, дублетність також вважаємо варіантністю. Водночас дублетність є виявом синонімних відношень, адже абсолютної тотожності (можливості бути

взаємозамінюваними за будь-яких умов) не існує («повна тотожність слів за змістом – досить рідкісне явище в мові: мові не потрібні повністю тотожні слова»). Це, своєю чергою, дозволяє відійти від традиційного поділу термінів-синонімів на абсолютні (дублети) та відносні, адже «основною ознакою синонімів незалежно від їхньої рівневої належності є семантична єдність тотожності та відмінності, яка спирається на формальні відмінності» (переклад наш. – О. В.) [16, с. 190]. Хоча на відміну від літературної мови, де варіанти найчастіше розрізняються стилістично, терміни-варіанти «співіснують без будь-яких мовних відмінностей» [9, с. 18].

У зв'язку з тим, що розвиток термінології синтаксису має стихійний характер, а, отже, у словниках відсутня частина термінів через неусталеність їхніх потрактувань, важливим завданням є структурування одиниць до моменту виформування з них стрункої терміносистеми.

Дослідження будь-якої особливості (зокрема й варіантності) термінів передбачає створення типологій. Відповідно, спільним для низки праць (К. Я. Авербуха, О. І. Радченка, В. М. Лейчика, Е. В. Неженець, С. П. Худолєвої та ін.) є структурний (синтаксичний) різновид (тип) термінів-варіантів.

Вивчення власне граматичної термінології дозволило О. В. Медведь виокремити синтаксичні варіанти серед термінів-словосполучень, що відбито у «різноманітних модифікаціях кількісного та структурного складу їхніх компонентів» [10]. Зокрема потрактовано: 1) варіантність, зумовлену різними граматичними формами вираження ознаки; 2) варіантність, що є наслідком контекстної втрати одного або кількох компонентів терміна; 3) варіантність, створювану переставлянням компонентів [там само]. Подібного підходу до класифікації структурних термінів-варіантів дотримуватимемося й ми.

Аналіз фактичного матеріалу засвідчує функціонування частини одиниць, яким притаманні тотожний кількісний та якісний склад, тобто такі терміни утворені шляхом перестановки слів (услід за О. Л. Аріскіною визнаємо такі варіанти термінами-трансформами). У цій групі одиниць виділяємо юкстапозити, дво-, три- та чотирикомпонентні одиниці різних типів:

1. Юкстапозити: *речення-висловлення – висловлення-речення; предикат-дієслово – дієслово-предикат.*

2. Двокомпонентні терміни: *прикметниковий додатак – додатак прикметниковий; компонент вставний (словникова ст.) – вставний компонент; зв'язок апозитивний (словникова ст.) – апозитивний зв'язок.*

До складу цієї групи входять також словосполучення на зразок «юкстапозит + слово»: *атрибутивно-предикативні відношення – предикативно-атрибутивні відношення; генітивно-квантитативні речення – квантитативно-генітивні речення (у цій парі термінів поряд із перестановкою компонентів спостерігаємо правописну варіантність); об'єктно-суб'єктний детермінант – суб'єктно-об'єктний детермінант,*

3. Трикомпонентні терміни: *дієслівний складений присудок – складений дієслівний присудок; складений іменний присудок – іменний складений присудок; дієслівні одноядерні речення – одноядерні дієслівні речення; складнопідрядне порівняльне речення – порівняльне складнопідрядне речення; безсполучникове складне речення – складне безсполучникове речення; підрядне з'ясувальне речення – з'ясувальне підрядне речення; підрядне означальне речення – означальне підрядне речення; підрядні речення міри або ступеня – підрядні речення ступеня або міри; багатоконпонентне складне речення – складне багатоконпонентне речення – речення складне багатоконпонентне (словникова ст.), а також одиниці-словосполучення, одним з компонентів яких є юкстапозити: *підметово-присудова основа речення – присудково-підметова основа речення (юкстапозит + слово) + слово), речення складнопідрядне субстантивно-атрибутивне (словникова ст.) – складнопідрядне субстантивно-атрибутивне речення (слово + слово + юкстапозит).**

4. Чотирикомпонентні терміни: *пояснювальне безсполучникове складне речення – безсполучникове пояснювальне складне речення; головна частина складнопідрядного речення – частина складнопідрядного речення головна (словникова ст.).*

Ще один різновид структурної варіантності представлений граматичними варіантами, яким притаманна зміна синтаксичного

зв'язку слів, викликана утворенням відіменникового прикметника: *склад підмета – підметовий склад; склад присудка – присудковий склад; предикат процесу – процесуальний предикат; домінуючий суб'єкт – суб'єкт домінування; предикат стану – стативний предикат; речення буття – буттєве речення; обставини допусту – обставини допустовості – обставини уступки; дієслівна зв'язка – дієслово-зв'язка; нульова зв'язка – нуль-зв'язка*. У межах цього структурного типу дублетів спостерігаємо терміни-трансформи (юктапозиції): *посесивний суб'єкт – суб'єкт-посесор – посесор-суб'єкт*.

Третя група структурних варіантів сформувалася шляхом ускладнення одного з елементів термінів, що дозволяє більш точно подати сутність того чи іншого синтаксичного явища. Залежно від кількісного складу цих термінів вирізняються одиниці:

а) однокомпонентні: *означення – власне-означення; прилягання – власне-прилягання; корелят – слово-корелят; підмет – слово-підмет; предикат – дієслово-предикат; поширювач – член-поширювач; синтаксеми – компоненти-синтаксеми; прикладка – означення-прикладка – означення; речення – речення-висловлення – висловлення;*

б) двокомпонентні: *просте речення – власне-просте речення; предикативний мінімум – власне-предикативний мінімум; односкладне речення – власне-односкладне речення; грамема суб'єкта – грамема суб'єкта-діяча; модальні відношення – предикатно-модальні відношення; предикативний мінімум – власне-предикативний мінімум; називне речення – власне-називне речення; градаційні відношення – єднально-градаційні відношення (родо-видові відношення);*

в) трикомпонентні: *атрибутивні семантико-синтаксичні відношення – предикатно-атрибутивні семантико-синтаксичні відношення; адвербіальні семантико-синтаксичні відношення – предикатно-адвербіальні семантико-синтаксичні відношення; простий дієслівний присудок – простий власне-дієслівний присудок;*

г) чотирикомпонентні: *вигукові емотивні еквіваленти речення – вигукові емоційно-оцінні еквіваленти речення*.

Одиниці цієї групи термінів утворені складанням, шляхом юктапозиції, що призводить до збільшення інформативних

компонентів термінів, і, відповідно, є свідченням прагнення адекватного представлення усіх значеннєвих відтінків поняття (терміна).

Поява іншого виду структурних варіантів зумовлена паралельним функціонуванням словосполучення та слова, побудованих за моделями:

а) прикметник + іменник (у Н. в.) – іменник (у Н. в.): *вокативні речення – вокатив; перформативні речення – перформативи; компаративний компонент – компаратор; приєднувальний зв'язок – приєднування; зовнє слово – звертання; сурядний зв'язок – сурядність; предметовий додаток – предмет (додаток); еліптичне речення – еліipsis; присудкове вираження – присудковість;*

б) прикметник + іменник (у Н. в.) + іменник (у Р. в.) (прикметник + іменник (у Н. в.) – іменник (у Н. в.): *детермінантні члени речення (детермінантні компоненти, детермінантні слова) – детермінанти = приреченнєві члени речення (приреченнєвий компонент) – приреченнєвики; узгоджені члени речення (узгоджувані компоненти) – узгодженики;*

в) іменник (у Н. в.) + прикметник (у Р. в.) + іменник (у Р. в.) – іменник (у Н. в.): *предикат емоційно-психічного стану – емотив.*

Ряди термінів, що складаються зі словосполучення та одного слова, утворені у різний спосіб: нові одиниці виникли шляхом усічення кінцевих морфів твірного слова (переважно атрибутивних компонентів) або без будь-яких інших змін, або з приєднанням (ускладненням) суфіксом.

Окрім структурних пар термінів, серед синтаксичних варіантів виокремлюємо й більші утворення. Їхня поява, на нашу думку, спричинена синтагматичними (сполучувальними) властивостями цих одиниць, які, своєю чергою, здатні виступати субститутами у текстах. Ця група одиниць представлена так: *детермінантні члени речення (детермінантні компоненти) – детермінанти, приреченнєві члени речення (приреченнєвий компонент) – приреченнєвики.* Пор.: *«Детермінантні члени речення [від лат. *determinans (determinantis)* – той, що визначає, обмежує], детермінанти – другорядні члени речення, які залежать не від окр. слова, а від граматичного центру речення у цілому і виражають обставинні значення»* [3, с. 45.], *«Детермінантні*

члени вирізняються своєю синтаксичною автономністю, яка зростає за умов їх граматичного виокремлення, що виразно членує просте ускладнене речення на дві частини, які передають основне і додаткове повідомлення...» [12, с. 228], «Комуникативна вага віддієслівних іменників у складі таких речень, як: «На фронті прорив» (О. Корнійчук); «У трюмі розстріли» (О. Корнійчук); «А на тротуарі – дзенькіт сміху» (В. Коротич), «У так званій дитячій кімнаті – галас, сміх, плач, регіт, вигуки» (Ірина Вільде), підтримує їх незалежну позицію як головних членів односкладних речень, що поширюються **детермінантними словами** – обставинами місця» [5, с. 158], «**Детермінант** – реченнєва категорія, його зв'язок з реченням є вільним приляганням» [6, с. 52]; «Тому пропонуємо для позначення розгляданих другорядних членів (детермінантів – О. В.) речення термін **приреченнєвіки**, або **приреченнєві члени речення**. Він прозоро вказує на особливості другорядних членів речення, головну ознаку яких становить залежність не від окремого слова, а від речення» [4, с. 23].

Процеси появи термінів-варіантів моделі «словосполучення – слово», ймовірно, пов'язані з тенденцією до мовної економії, а тому й з удосконаленням номінації для того чи іншого мовного явища, і, відповідно, можливістю утворення точнішого терміна, яким послуговуються в наукових текстах).

Окремо вирізняємо одиниці, що паралельно функціонують попри контекстуальну втрату одного з компонентів, тобто такі, що мають факультативний член:

а) *прилягання* – відмінкове прилягання; *слова-речення* – модальні слова-речення; *речення субстантивно-атрибутивне* – речення складнопідрядне субстантивно-атрибутивне (словникова ст.);

б) *мінімальна одиниця* – мінімальна семантико-синтаксична одиниця; *екзистенційне речення* – екзистенційне номінативне речення; *неповне речення* – власне неповне речення; *протиставні відношення* – власне протиставні відношення; *синтаксичний компонент* – компонент синтаксичної структури;

в) *складне синтаксичне ціле* – складне ціле; *синтаксеми з характеризувальним значенням* – якісно-характеризувальні

синтаксеми; неузгоджений означальний поширювач – неузгоджене означення;

г) речення складнопідрядне розчленованої структури – розчленоване складнопідрядне речення; речення складнопідрядне нерозчленованої структури – нерозчленоване складнопідрядне речення;

г) формально ускладнене складносурядне речення – формально ускладнене (неелементарне) складносурядне речення; формально неускладнені складносурядні речення – формально неускладнені (елементарні) складносурядні речення; складений дієслівний присудок – складений двочленний дієслівний присудок; складений іменний присудок – складений тричленний іменний присудок; складений дієслівний присудок – складений тричленний дієслівний присудок; детермінантний підрядний зв'язок – власне детермінантний підрядний зв'язок;

д) вільне поєднання – вільне поєднання у відмінковому вияві; головна частина складнопідрядного речення – головне речення;

е) підрядні речення способу дії – підрядні речення способу дії порівняльні;

е) підрядний прислівний зв'язок у складному реченні – підрядний власне прислівний зв'язок у складному реченні;

ж) головний член речення – головний член односкладного речення – єдиний головний член односкладного речення – єдиний головний член; категорія сурядності – формально-синтаксична категорія сурядності – формально-синтаксична категорія; предикативні частини складносурядного речення – частини складносурядного речення – предикативні частини речення; нанизвання компонентів із поступовою втратою інформативних частин.

Результати дослідження засвідчили, що структурна варіантність є поширеним явищем у синтаксичній терміносистемі. Структурний тип дублетів у синтаксичній термінології породжений існуванням значної кількості одиниць, що функціонують у текстах без будь-яких змін у їхній семантиці, тобто такі, що здатні виконувати функцію субститутів (взаємозамінників). Вибір одного з варіантів у кожному окремому випадку комунікації залежить від прагматики мовного знака.

Отже, серед термінів-варіантів виділено такі види одиниць: терміни-трансформи; граматичні варіанти; варіанти, сформовані шляхом ускладнення одного з елементів терміна; варіанти, що мають факультативний член.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авербух К. Я. Общая теория термина / К. Я. Авербух. – М. : Издательство МГОУ, 2006. – 252 с.

2. Бойцов И. А. К вопросу о синонимии в терминосистемах / И. А. Бойцов // Язык специальности на занятиях по русскому языку как иностранному. – Л. : Изд. Ленинградского ун-та, 1989. – С. 30–35.

3. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець – К. : Наукова думка, 1992. – 222 с.

4. Вихованець І. Р. Студії про члени речення: приреченневіки / Іван Вихованець // Українська мова. – 2005. – № 2. – С. 22–27.

5. Єрмоленко С. Я. Бездієслівні речення в системі простих речень / С. Я. Єрмоленко // Синтаксис словосполучення і простого речення (Синтаксичні категорії і зв'язки) – К. : Наукова думка, 1975. – С. 131–170.

6. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2007. – 294 с.

7. Иванов А. В. Метаязык фонетики и метрики : монографія / А. В. Иванов. – Архангельск : Поморский государственный университет, 2004. – 342 с.

8. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику / Джон Лайонз. – М. : Прогресс, 1978. – 540 с.

9. Мартиняк О. А. Фонетичні варіанти українських науково-технічних термінів / Оксана Мартиняк // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2009. – Вип. 46. – Ч. II. – С. 17–22. – Режим доступу: http://lnu.edu.ua/faculty/Philol/www/visnyk/46_2009/46_2009_Martyniak.pdf

10. Медведь О. В. Українська граматична терміносистема (історія та сучасний стан) : автореф. дис. ... канд. філол. наук :

10.02.01 / О. В. Медведь; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2001. – 17 с.

11. Никитина С. Е. Семантический анализ языка науки : на материале лингвистики / С. Е. Никитина. – М. : Наука, 1987. – 144 с.

12. Рогожникова Р. П. Соотношение вариантов слов, однокорневых слов и синонимов / Р. П. Рогожникова // Лексическая синонимия : сб. ст. / отв. ред. Г. Бархударов. – М. : Наука, 1967. – С. 151–163.

13. Предикат у структурі речення : монографія / за ред. акад. НАПН України В. І. Кононенка. – Київ ; Івано-Франківськ ; Варшава, 2010. – С. 408 с.

14. Сложеникина Ю. В. Терминология в лексической системе : функциональное варьирование : автореф. дис. на соискание ученой степени доктора филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Ю. В. Сложеникина. – Москва, 2006. – 36 с.

15. Ульманн С. Семантические универсалии / С. Ульманн // Новое в лингвистике : языковые универсалии. – Вып. 5. – М. : Прогресс, 1970. – С. 250–299.

16. Федина Е. А. Синонимические отношения в медицинской терминологии / Е. А. Федина // Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. – 2010. – № 3 (11). – С. 188–194. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/sinonimicheskie-otnosheniya-v-meditsinskoj-terminologii>

17. Хрусталева М. А. Синонимия в методическом дискурсе : когнитивный аспект : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / М. А. Хрусталева. – 2007. – Пермь. – 19 с. – Режим доступа : http://eknigi.org/gumanitarnye_nauki/172807-sinonimiya-v-metodicheskom-diskurse-kognitivnyj.html

18. Циткина Ф. А. Терминология и перевод / Ф. А. Циткина. – Львов : Вища школа, 1988. – 162 с.

ВАСЕЦКАЯ О.

СТРУКТУРНАЯ ДУБЛЕТНОСТЬ СИНТАКСИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

В статье различаются понятия «синонимия», «вариантность» и «дублетность» терминов. Исследованы варианты терминологических единиц. Объектом статьи является синтаксическая терминология украинского языка, а предметом – структурные варианты (дублеты) терминосистемы синтаксиса. Выявлены типы структурных терминов дублетов, в частности, представлены их структурные модели. Обозначены тенденции дальнейшего структурного моделирования этих единиц.

Ключевые слова: синтаксический термин, дублетность, синонимия, вариантность, структурный дублет, вариантология

VASETSKA O.

STRUCTURAL DOUBLING IN THE TERM SYSTEM OF UKRAINIAN SYNTAX

The phenomenon of variety language units is one of the manifestations of evolution, because this property of sign systems, and, therefore, of human language, is an expression of constant internal desire for continuous development. It caused the emergence of «new» scientific theory, focused on the study of the functioning of language units.

Until now there is no unity in the interpretation and the nomination of the phenomenon, the essence of which is the parallel usage in academic texts the units with identical or similar meanings (synonymy, variance, doubling).

Traditional systemic and structural terminology identifies the absolute synonymy with doublets. Now the units which able to completely replace each other, determine in different ways: on the one hand – variants and on the other – doublets (triplets).

Considering that the primary criterion of variance excretion is the interchangeability in contexts, we decide that doublets are also variants. However, doubling is an expression of synonymous relations, because an absolute identity (i.e. the ability to be interchangeable in any conditions) does not exist. It allows departing from the traditional division in absolute synonyms (doublets) and relative terms.

The object of the research is syntax terminology of the Ukrainian language and the subject – structural variants (doublets) terminology syntax.

Analysis of the material showed the actual operation of the units, which are inherent identical qualitative and quantitative composition (terms-

transforms), including identified juxtaposed compounds, two-, three- or four-component units. We also identified grammatical variants; the term created by complications of one of the elements of terms; terms that which modeling on «phrase – the word» and d) units that operate despite the loss of a single contextual component.

Key words: syntactic term, doubling, synonymy, variance, structural doublets, variantology.

УДК 811.111.2'276.6:636

ГЛУШАНИЦЯ Наталія

АНГЛІЙСЬКІ ТА АМЕРИКАНСЬКІ ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ В ОРИГІНАЛІ ТА ПЕРЕКЛАДІ (НА ПРИКЛАДІ АНГЛОМОВНИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ)

У статті здійснено лінгвістичний аналіз груп фразеологічних одиниць та їх внутрішньої форми. Описано способи перекладу англійських та американських фразеологічних одиниць: передача одного фразеологізму іншим сталим мовним висловом, переклад фразеологічним аналогом, переклад калькою, описовий переклад та контекстуальні зміни при перекладі. Виокремлено найефективніші способи відтворення стійких сполук слів. Описано екстралінгвістичні та етнолінгвістичні чинники, що обумовлюють національний характер фразеологічних одиниць. Здійснено аналіз особливостей їх перекладу. Виявлено труднощі, що виникають у процесі здійснення перекладу англійських та американських сталих мовних висловів. Узагальнено проблеми відтворення фразеологізмів.

Ключові слова: лексичні фразеологізми, предикативні фразеологізми, компаративні фразеологізми, способи перекладу, перекладознавство, сталі мовні вислови, етноспецифічність, прислів'я, ідіоми.

Постановка наукової проблеми та її значення. У мові існує низка словосполучень, які використовуються мовцями як готові словесні блоки, а не утворюються у процесі здійснення мовленнєвого акту. Це так звані фразеологізми. Більшість з них стилістично значимі, надають висловлюванню емоційно-